

Plaček, Miroslav

Hrady na Oslavě a ekonomické podmínky jejich vzniku a existence

Archaeologia historica. 1985, vol. 10, iss. [1], pp. 261-271

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139553>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20240930

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Hrady na Oslavě a ekonomické podmínky jejich vzniku a existence

MIROSLAV PLÁČEK

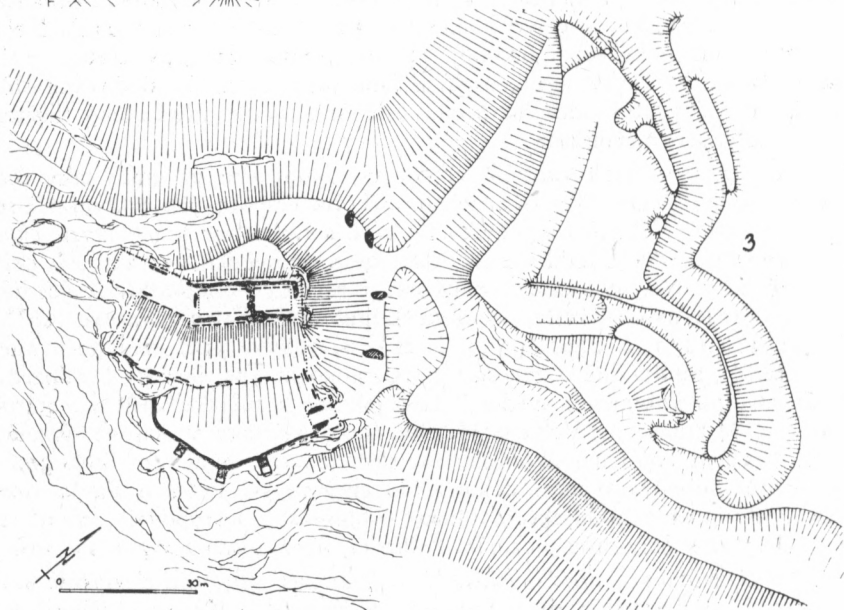
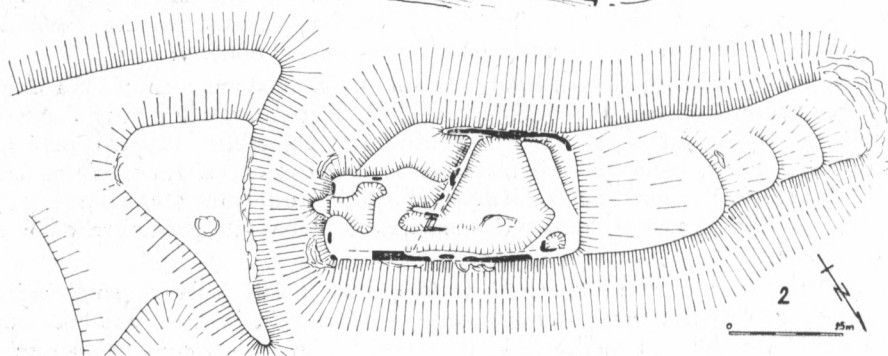
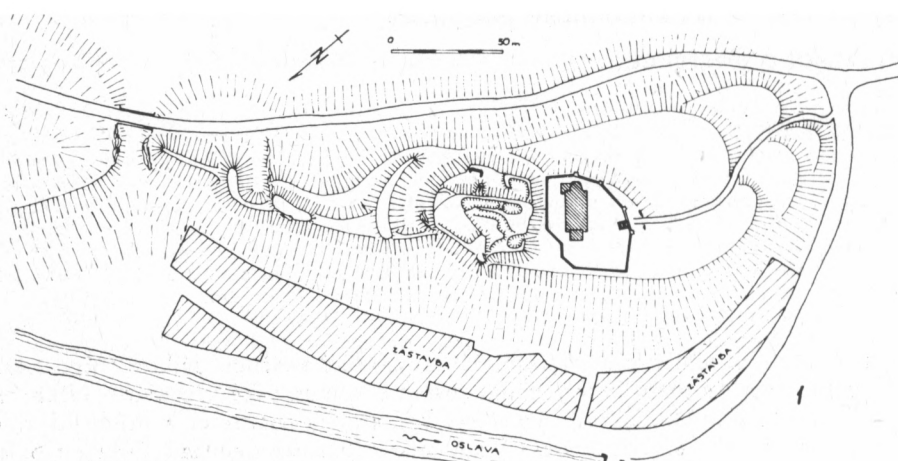
Oslava patří k těm řekám západní Moravy, které značnou délkou svého toku proráží mírně zvlněné plató jihovýchodní části Českomoravské vrchoviny. Hluboce zaříznuté údolí s četnými zákruty má místy kaňonovitý charakter a přímo ideální terénní podmínky pro stavbu hradů. Však také bezprostředně nad Oslavou bylo situováno osm hradních objektů a dvě tvrze,¹ další fortifikovaná sídla v povodí Oslavy, vesměs hrádky a tvrze, neměla již tak exponované polohy.

Co se týká stáří jednotlivých hradů dochází k zajímavému rozporu. Na dolní Oslavě jsou všechny objekty pronikavě mladší než na středním toku, tedy v oblasti severnější, ve větší nadmořské výšce a s drsnějším podnebím. Přitom právě na jihu, na plošině mezi Oslavou a Jihlavou sousedí region se starým sídelním územím. Pro vysvětlení je potřebné nahlédnout do dějin osídlování této krajiny (Hosák 1952), využít výpovědi hmotných památek a dobových politickoekonomických souvislostí.

Především je nutno zdůraznit, že na kolonizaci poríčí Oslavy neměl žádný podíl zeměpán. Hranice jeho osídlené domény tvořilo Mohelno s okolím, snad menší správní středisko po zániku Rokytna v pol. 12. stol. a zcizení zeměpanského dvorce v Řeznovicích, který jej ve funkci nahradil (Novotný 1981, 234). Největší úlohu v první vnitřní kolonizaci 2. pol. 12. stol. sehrál třebičský klášter. Falzum zakládací listiny z konce 12. stol. obsahuje řadu jmen vesnic ze sledované oblasti, přičemž se od klášterství oddělila území oslavanského a dalešického kláštera a autonomní probošství měřinské.

Koncem 12. stol. však zahájila velkorysý kolonizační program také čerstvě zformovaná šlechta. Nepřímým důkazem je několik emporových svatyní v Březníku z konce 12. stol., Kralicích z počátku 13. stol. a Lukovanech z 1. čtvrti 13. stol. Rovněž jména vesnic ve středu zkoumaného teritoria svědčí, ve vztahu k nejstarším písemně zmiňovaným osobám, o existenci předků – zakladatelů. Jestliže se v letech 1233–1240 uvádí Závíše, Mladota, Bohuše a Budislav z Tasova (CDM II. s. 255, č. 232; s. 279, č. 249; s. 329, č. 284; s. 368, č. 316) je nepochybné, že existoval předek, minimálně o generaci starší, jménem Tas, jenž se o založení zasloužil. O postupu kolonizace svědčí i další pozdně románské kostely i starobylá patrocinia sv. Mikuláše ve Velkém Meziříčí a sv. Václava v Tasově. Románský původ sv. Václava zbořeného koncem 18. stol. je však podepřen ikonograficky, zatímco rovněž slibné zasvěcení děkanského chrámu sv. Petra a Pavla vyznívá vzhledem k dochované architektuře hluše.² Kolonizace postupovala vzhůru proti proudu Oslavy až k náhorním plošinám Žďárska, jichž dosáhla v pol. 13. stol.

Co se týká zapojení jednotlivých rodů, v jižní části se podílí či vlastně usazuje několik starých vládeckých rodů z Lukovan, z Popovic a Kralic – dříve Pucova. Nejasný je původ Závíše z Březníka (CDM II. s. 329, č. 284) připomínaného r. 1237. Určitě nepochází z pánů z Náchoda, kteří přišli do tohoto prostoru až po-

Obr. 1. Terénní náčrty hradů: 1 – Mostišťe, 2 – Tasov (Dub), 3 – Levnov.

čátkem 14. stol. (Dvorský 1908, 107). V souvislosti s výskytem Závise z Tasova se naskýtá otázka, zda Březník nějakou dobu nedržel a nepsal se po něm.

Úplnou záhadou je údajná přítomnost zástupce rodu zavinité střely, tedy Benešoviců, jímž by měl být Budiš z Náměště zmiňovaný r. 1234 (CDB III. s. 114, č. 99), podle A. Sedláčka (1925, II. 26) totožný s Budišem z Budišova z r. 1240.³ Náměšť se připomíná znovu až r. 1342 a to v rukách Jana z Náměště a Meziříčí (Dvorský 1908, 62).

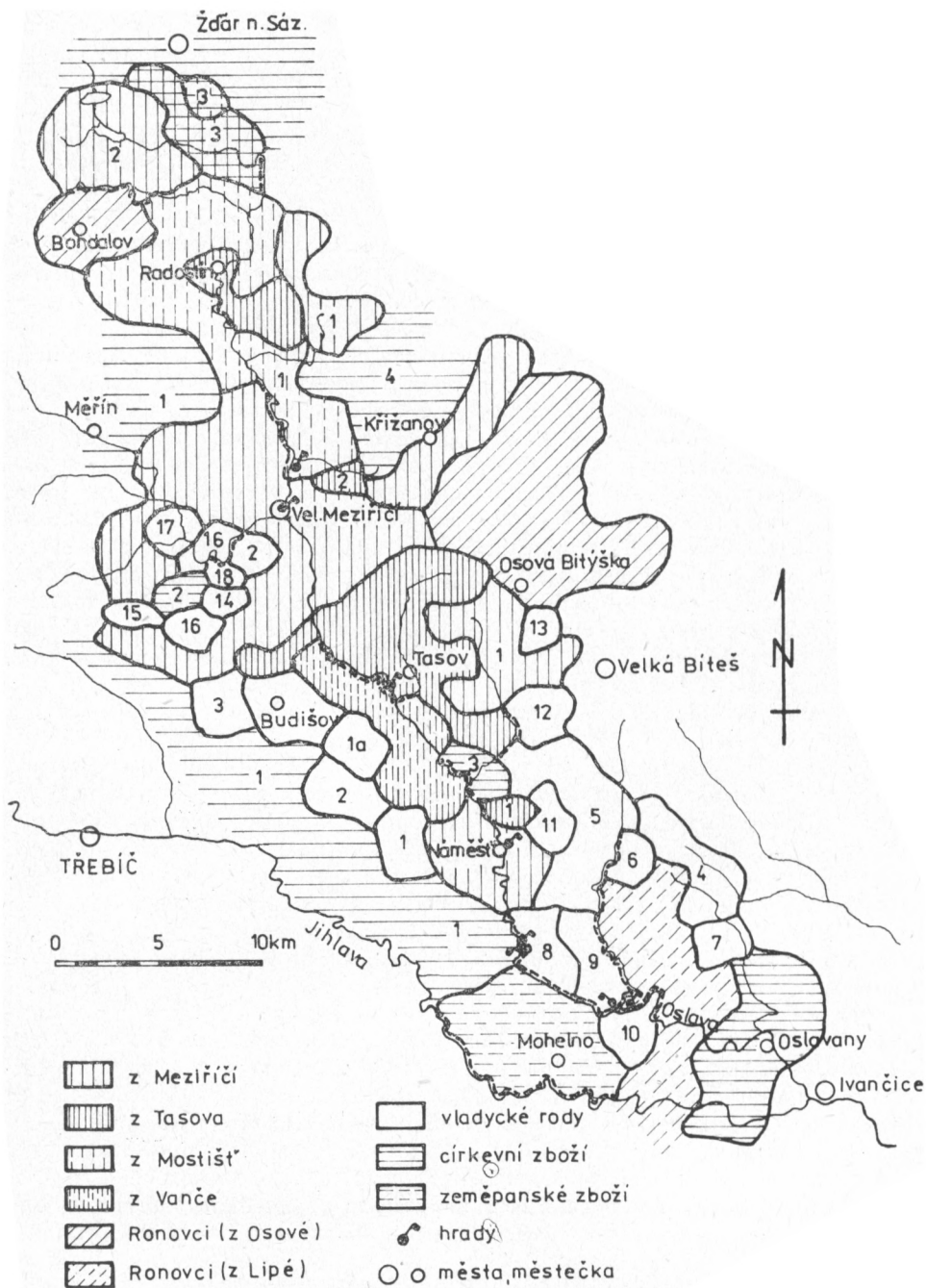
S Budišem a Budislavem se ve výše uvedených listinách objevuje Heřman z Rudíkova erbu lekna, jehož potomek Arnošt drží Rudíkov a Hrozatín ještě r. 1289 (CDM IV. s. 363, č. 286). Veškerá další kolonizace poříčí Oslavy probíhala ve velkorysé režii rodu erbu křídla, který se zde v průběhu času rozdělil na čtyři větve (z Tasova, Meziříčí, Mostišť a Vanče) a jehož rozsáhlá území sousedila s dědici ohromného panství Přibyslava z Křižanova a později žďárského klášterství.

Jak vypadala panská sídla v první fázi, tj. zhruba do poloviny 13. stol., je možno se pouze dohadovat. Dřevohlinité hrádky, nebo jen dřevěné dvorce u tribunových kostelů zcela zmizely (Březník), případně se zachovaly jen reliéfně (Senorady). Podobné objekty je nutno předpokládat i v centrech větších celků – v Tasově u kostela sv. Václava, v Náměšti možná již na hradní ostrožně. Na místě dnešního zámku nejsou totiž žádné stopy nejstarší kamenné výstavby a údajně románská válcová věž v severním nároží zdi předhradí (Sedlák 1973, 3) je ve hmotě i detailu pozdně gotickou baštou. Menší sídlo provizorního charakteru mohlo předcházet také pozdější hrad v Mostištích u něhož se projevila ještě vazba na sakrální objekt kostela sv. Marka (dříve sv. Prokopa). Omezení na dřevohlinité objekty vycházelo v první fázi nejen z rozsahu panství a jeho ekonomického potenciálu, ale i nedostatku potřebných odborníků.

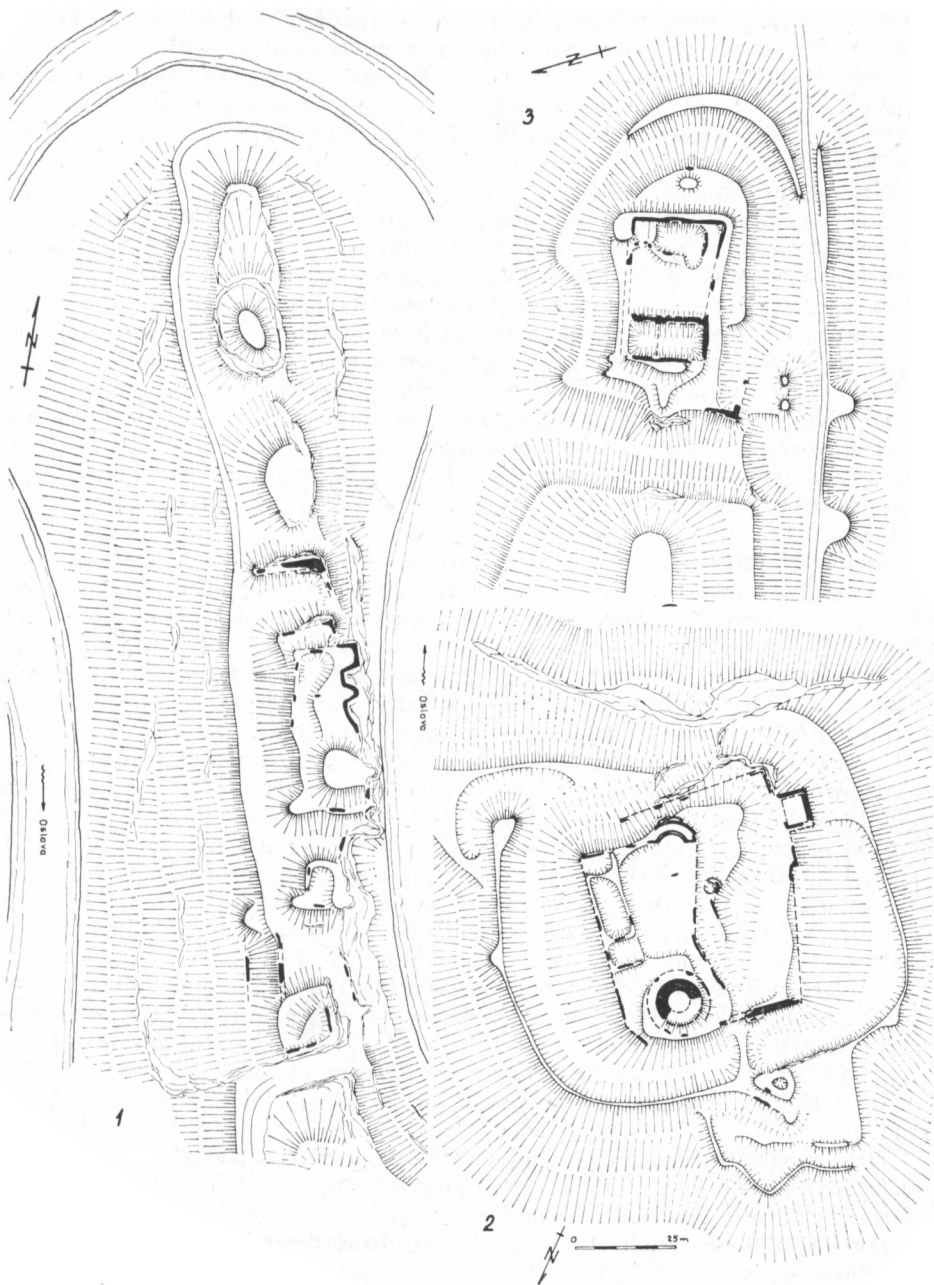
Jediným hradem v pravém slova smyslu byl asi předchůdce dnešního zámku ve Velkém Meziříčí. V jeho sklepech nedávno odkryl L. Konečný pozdně románské články, které mohou souviset s prvotní stavbou.⁴ Bez důkladného stavebně historického, případně archeologického průzkumu, však nelze činit závěry ani v tomto případě, neboť dnešních forem nabyt hrad po požáru r. 1723. Novodobé úpravy postihly i vnější opevnění hradu, jehož podstatu a místo ve vývoji fortifikací doby husitské se však podařilo odhalit (Menclová 1961, 446). Vznik hradu je možno klást před rok 1281, kdy se v první pravé listině píše Vznata z Meziříčí (CDM IV. s. 267, č. 202), i když první zmínka o hradě je až z r. 1377 (ZDB VI. 524). Vzhledem k věcnému základu již zmíněné listiny z r. 1236 a románských detailů lze položit počátek hradu do druhé čtvrti 13. stol.

Na utváření hradu v Náměšti v prvních fázích jeho gotické výstavby lze usuzovat jen z terénní konfigurace a porušení pravidelnosti renesančního zámku, jenž jeho místo zaujal a musel jej do jisté míry respektovat. Rozvrh sklepnic a přízemních prostorů (Prokop 1904, 811, 812), zejména na severu a severovýchodě, tomu nasvědčuje. Zdá se, že i jádro původního hradu bylo víceméně pravidelné a vymezené současnými zdi východního, severního a západního průčelí. Ukončení na jihu snad určuje silná nádvoří zeď, čímž je uzavřena plocha zhruba 50×45 m. Konstatováním existence podzemních, ve skále tesaných prostor se studní však celá úvaha nutně končí a přes jistou pravděpodobnost zůstává, až do ověření, pracovní hypotézou.

Dalším hradem erbu křídla byl Tasov. Členové rodu se v pravých listinách objevují průběžně celé 13. a 14. století, protože však nedošlo k zásadním majetkovým změnám, první zmínka o hradu pochází z r. 1344 (Reg. IV. 2, s. 559, č. 1380). Již v další zmínce z r. 1349 se obrazí dělba hradu a tasovského panství mezi četné příslušníky rodu, neboť Vznata intabuluje svému bratru Janovi díl hradu v Tasově (ZDB I. 108). Dělba byla natolik důsledná, že obě části měly vlastní duchovní

Obr. 2. Mapa feudální držby v povodí Oslavy. Vysvětlivky k meziříčskému panství: 1 – Sklenné (ke Křížanovu), 2 – Cikov, 3 – Nové Veselí, 4 – Vatin; k tasovskému panství: 1 – Jedov, 2 – Martinice; k mostišťskému panství: 1 – Mostišť, 2 – Oslavice, 3 – Věta; k církevnímu zboží: 1 – Třebíč, 2 – Oslavany (N. Telečkov), 3 – Tišnov (Naloučany), 4 – Žďár n. Sáz.; k vладыckým statkům: 1 – Okarec (1a – Pyšel, 1b – Vlčatin), 2 – Pozďatín, 3 – Nárameč, 4 – Popovice, 5 – Kralice, 6 – Jakubov, 7 – Lukovany, 8 – Lamberk, 9 – Kraví Hora (páni z Náchoda), 10 – Senorady, 11 – Otradice, 12 – Jestřebí, 13 – Bezděkov, 14 – Oslavice, 15 – Batouchovice, 16 – Baliny, 17 – Uhřínov, 18 – Benedín.

Obr. 3. Terénní náčrty hradů: 1 – Lamberský, 2 – Kraví Hora, 3 – Nový (Sedlecký) hrad. Všechny kresby M. Plaček.

správu. Vikariátní patronát u sv. Petra a Pavla patřil r. 1366 k hradu (ZDB IV. 442), avšak v témže roce se hovoří dále o polovině hradu (ZDB IV. 459). Pak následuje dlouhý chronologický hiát, po kterém se r. 1550 hovoří o pustém hradu Dubu (ZDB XXII. 85) příslušející od 15. stol. k meziříčskému dílu. Naopak se r. 1390 připomíná v Tasově tvrzi (ZDB VII, 984, 985) trvajícím i po husitských válkách, která byla sídlem další části statku, dokud se r. 1569 neuvádí jako „pustá tvrz Hrádek“ (ZDB xxV. 20).⁵

Tasovský hrad (obr. 1:2) se nacházel na ostrohu v záhybu Oslavy asi 1 200 m jihozápadně od obce. Staveniště se strmými boky je od rozšiřující se šíje odděleno příkopem 18 m širokým a 5 m hlubokým, tesaným částečně ve skále. Mělká prohláblina na západě naznačuje možnost existence trojúhelného předhradí, ale jakékoliv další stopy po něm chybí. Samotná area hradu je vymezena obdélníkem 50×30 m se zkoseným rohem, na jehož obvodu jsou zbytky zdíva 2 m silného. Plocha jádra je napříč rozdělena šikmo vedenou zdí v jejíž severovýchodní třetině jsou pozůstatky vstupní branky do zadní části o šířce 1,7 m. Palác stával na západní straně, zachoval se z něho jen severovýchodní vnitřní roh a za ním se již nezastavěná ostrožna stupňovitě sklání ke skalnatému zakončení nad řekou. Z povrchu zříceniny nelze usuzovat na žádné další objekty, jako obytné budovy nebo bergfrit.

Datování vzniku hradu je velmi obtížné a vychází pouze z analogií. Svým poměrně pravidelným rozvrhem a zkoseným rohem totiž připomíná půdorys hradu v Lomnici a rovněž ve Velkém Meziříčí se předpokládá regulární dispozice. Pokud jsou tyto úvahy správné, je možné uvažovat o výstavbě v 2. půli 13. stol., ale potvrzení může přinést jen archeologický průzkum. Zánik hradu, vzpomínaného naposled r. 1366, byl předurčen připojením k meziříčskému panství. Ztratil tím svůj smysl a byl nejpozději v průběhu první třetiny 15. stol. opuštěn.

V souvislosti s Tasovem, četnými a prokazatelnými členy jeho rodové větve vyskytujícími se v hojně míře před pol. 13. stol. a rozsahem rodových držav erbu křídla na Oslavě se vnučuje otázka, proč se v naší historiografii stále traduje název rodu Lomniců. Mnohem pozdější zmínky – první Vznata k r. 1281 (CDM IV. č. 184) a čtyřnásobně menší velikost panství nasvědčují opakně filiaci. Jedinou prioritou pánů z Lomnice byla skutečnost, že přežili ostatní větve rodu. Rod erbu křídla vyšel tedy zřejmě z prostoru střední Oslavy a vzhledem k okolnostem uvedeným u Tasova by jeho jméno více vystihoval termín Tasovci.

Posledním hradem starší vrstvy a příslušející také rodu erbu křídla bylo sídlo v Mostištích. Zbudoval je příslušník oddělivší se větve, z níž se první připomíná r. 1317 Jindřich z Mostic (CDB VI. s. 95, č. 124). O samotném hradu se hovoří r. 1358 (ZDB III. 430) a po vymření rodu koncem 14. stol. připadl k Meziříčí. Tak se opakoval osud tasovského hradu, po ztrátě sídelní funkce byl ponechán osudu.

Hrad stával na vrcholu podlouhlého pahorku nad vsí, v bezprostřední blízkosti orientovaného pozdně románského kostela (obr. 1:1). Jihovýchodně od něho se mírně sklání rozsáhlá plošina omezená výrazným terénním zlomem, která mohla být využita jako předhradí. Vrcholek má přibližně čtvercový tvar 44×44 m se zdeformovanou severovýchodní stranou a dvěma výškovými úrovněmi. Povrch zvýšené západní části je zbrázděn prohlubněmi po amatérských výkopech, podél severovýchodní strany jsou reliéfní stopy podlouhlého stavení, na severu hrázka nasvědčující průběhu ohradní zdi. Nižší díl je až 13 m široký a jsou na něm jediné zbytky zdíva na povrchu celé lokality. Na severovýchodě přetíná zužující se hřeben kopce 20 m široký příkop a obloukový rozesutý val. Úzká plošina před ním končí nad menším lomem a dále se svažující jazyk hřebene je v místě spojení s výšinou na severovýchodě přerušena 15 m širokou průrvou vylámanou ve skále.

Datování, vzhledem k nedostatečné zachovalosti, se musí opírat o zmíněné historické zprávy a napomoci mohou i hmotné nálezy z náhodných výkopů. Poměrně početný soubor keramiky při těchto akcích získaný zařadil Z. Měřinský rámcově od konce 13. do počátku 15. století. Historickým relacím to neodporuje a tak je možné předpokládat vznik hradu na sklonku 13. stol. a jeho zánik počátkem 15. stol.

Proč vznikly právě tyto hrady vysvětluje rozdělení pozemkové držby (obr. 2). Na mapce je zakreslen přibližný stav z doby po polovině 14. stol., do něhož se však původní dislokace promítá.⁶ Od Jedova, jenž byl až do získání tišnovských Naloučan tasovskou enklávou, se táhne dlouhý pruh území erbu křídla až ke Žďáru. Průběhem času se oddělovaly jednotlivé větve a tak se zformovalo panství tasovské, meziříčské, mostištské a vanečské. Od nich se v polovině 14. stol. oddělily dary žďárskému klášteru a to zaniklá Vetla (Měřinský 1983, 181) patřící dříve k Mostišťím a meziříčský Sazomín, Radonín a Vatin (Hosák 1938, 78). Krom toho vznikla skupina služebných statečků jihozápadně od Velkého Meziříčí, naopak se k Meziříčí vrátil Rudíkov s Hroznatínem. Na jihozápadě zkoumaného území se odloučilo několik vladyckých statků od třebíčského klášterství. Dva statečky byly též na východě, tedy opět na okraji kmennového území rodu Tasovců.

Rozsáhlá území jednotlivých velkostatků s mnoha vesnicemi nejenže správně sídelní centrum potřebovala, ale stavba hradů, náročná na pracnost a prostředky, mohla být lidskými a materiálními zdroji těchto zboží realizována. Vladykové vlastníci jednu ves (nebo ani ne celou) se museli spokojit s nenáročnou tvrzí, nebo dvorcem.

V jižním prostoru regionu došlo přes zdánlivou rozdrobenost, k další dělbě. Dočasně se od kralického panství vydělil Jakubov se dvěma hrádky (Nekuda, Unger – 1981, 175), ale k nejvýznamnějšímu rozštěpení došlo v případě Březníka, jehož důsledkem bylo založení dvou hradů.

Území na soutoku Oslavy a Chvojnice získali počátkem 14. stol. páni z Náchoda (CDM VII. s. 133, č. 185), ale jako sídlo jim musel stačit starý dvorec. Ke změně došlo před r. 1369, kdy se uvádí Ješek řečený Kravíhora (ZDB V. 272), vlastní hrad, po němž se dále páni z Náchoda piší, pak v r. 1373 (ZDB VI. 54). Protože se ještě r. 1353 píše Matěj, bratr Ješka, z Náchoda (Dvorský 1908, 108) je možno stavbu hradu vročit do let 1355–1367.

Zříceniny hradu Kraví Hora se nacházejí ve vrcholové poloze (379 m n. m.) na výběžku vystupujícím z náhorní plošiny nad soutokem Oslavy a Chvojnice. Hrad se dispozičně přizpůsobil tvaru staveniště, takže má téměř čtvercový tvar asi 55×60 m (obr. 3:2). Ze tří stran je obklopen okružním příkopem a valem, který chybí pouze na jižní straně spadající strmým skalnatým srázem do údolí Oslavy. Na severozápadní straně je nástupní plošina s náznakem valu a nepatrné reliktů zdiva vstupního objektu neznámé podoby. Cesta pak mostem překonala okružní příkop široký 14 m a vstoupila do nižší části hradu – předhradí. Zbytky obvodové hrady se zachovaly na severozápadě a jihu, kde z ní vystupuje obdélný objekt rozměrů 9,5×6,5 m.

Po levé straně od vstupu je hradní jádro s masívní válcovou věží o průměru 11,5 m a kolem jsou pozůstatky kruhového pláště šířky 2,5 m. Vnitřní prostor věže (Ø 5,5 m) byl asi obytný a zdivo jižní části je dochováno do výše 6 m. Zbytek zaoblené zdi s pláštěm na opačném pólu jádra je recentní součástí jakési kryté vyhlídkové terasy z doby pozdního romantismu.

Palác v jihovýchodním rohu se rýsuje jen díky podélným vyvýšeninám se stopami zdiva na povrchu a podle prohlubní, jimiž je povrch pročleněn, byl dělen na tři prostory. Vzhledem k pozdní době vzniku je dispozice s válcovým donjonem

za čelní hradbou značně archaická a neobvyklá, naopak progresivním prvkem je jižní objekt předhradí dovolující boční postřel příkopu a přilehlé hradby.

Jako další hrady na Oslavě neměla Kraví Hora dlouhého trvání. Obléhání r. 1409 asi přetrvala (Neumann 1930, 190), neboť r. 1420 se znovu připomíná (ZDB XII. 48), ale Jan Komorovský, manžel dědičky statku Elišky z Odlochovic se již r. 1437 a pak 1446 píše z Březníka (Dvorský 1908, 121), tedy hrad byl asi opuštěn. Rovněž všechny zápisy z této doby v zemských deskách týkající se rodu z Náchoda jmenují pouze Březník (ZDB XII. 157, 200, 299, 501) a o pustém hradě se výslovně píše až r. 1494.⁷ K zániku tedy došlo pravděpodobně již v husitských válkách, nejpozději při velké akci proti feudálním rozkolníkům kolem r. 1442, při níž byl dobyt i Levnov (Ketkovický hrad) na druhém břehu Chvojnice (Voldán 1971, 18).

V Březníku se zakoupil také Jaroslav z Knínic, jenž zde zapsal věno své ženy Margarety (ZDB III. 577). Prodejem rodného statku r. 1364 získal hotové peníze, které mu posloužily k rozšíření panství o díl Kuroslep a k výstavbě nového rodového sídla. R. 1376 se již píše „de Langenberg alias de Knyehnycz“ (ZDB VI. 223), výstavbu hradu lze tedy předpokládat v letech 1365–1375. Významnou roli hrál Lamberk v bouřlivém období přelomu 14. a 15. stol., kdy byl základnou vojenských rot Jana Sokola z Lamberka (Hoffman – v tisku). Bezprostřední příčinou zániku byly asi již výše zmíněné feudální rozbroje čtyřicátých let 15. stol., neboť r. 1459 je již pustý. Nečetné nálezy keramiky datování existence hradu podporují (Měřinský–Plaček v tisku).

Ruina Lamberka je situována na úzkém, dlouhém a poměrně nízkém skalnatém ostrohu přibližně 20 m nad hladinou Oslavy asi 2 km jihozápadně od Březníka (obr. 3:1). Na východě spadá skála přímo do řeky, čehož bylo zřejmě využito k zásobování vodou. Přístupová cesta vedla po úbočí prudce se svažující šije od Březníka a procházela 8 m širokým a 7 m hlubokým, ve skále tesaným příkopem. Na jeho konci zatočila vlevo a po úzké římsě mezi skaliskem předhradí a srázem k řece vstoupila do hradního areálu, o čemž svědčí zbytky zdíva na obou stranách vstupu. Za dvěma mělkými sedly a vyvýšeninou je výrazný 15 m široký a 45 m dlouhý pahorek ukryvající kompaktní jádro hradu. Na okraji plošiny nad Oslavou jsou zachovány zdi sledující terén, na severu pozůstatky úzkého parkánu. Za uměle prohloubenou rozsedinou je zaoblené nároží hradby silné 2,4 m chránící hrad od severu a opatřené pravděpodobně brankou umožňující přístup k řece.

Pendantem Lamberka na území třebíčského kláštera je Sedlecký hrad, jehož zbytky se nacházejí na ostrožně vymezené sousedním meandrem Oslavy 220 m severně od Lamberka a tvoří spolu tzv. hradní dvojici. Tyto dvojice se u nás vyskytují právě na Třebíčsku v kontaktní zóně klášterní domény s državami světských feudálů a V. Voldán (1971, 15) uvádí ještě Kozlov – Holoubek a Kufštejn – Čalovice. Hrad má jednoduchou dispozici a je i na straně opačné přístupu chráněn hlubokým příkopem a obloukovitým valem (obr. 3:3). Rozsahem odpovídá hrad významu a možnostem budovatele – klášterního mana pocházejícího z drobné místní šlechty. Cesta, vedoucí po úbočí o něco výše než dnešní, překročila 20 m široký a 6–8 m hluboký příkop pod nárožím parkánové hradby, která obklopovala hrad v čele a na jižní a východní straně.

Jádro hradu má tvar mírně deformovaného obdélníka 36×22 m. Na západě jsou zbytky dvouprostorové budovy o vnitřních rozměrech 18×8,5 m, jejíž jedna zeď má dosud otvory pro mohutné stropní trámy s kamennými překlady. Na východě jsou stopy další budovy snad trojprostorové, mezi oběma objekty je nevelké vnitřní nádvoří přístupné pravděpodobně z jihu. Typologicky tak hradní jádro připomíná jihočeské stavby doby karlovské, zejména Menštejn a Helfenburk u Bavorova (Menclová 1972, II. 75–85). Realizační úroveň je na rozdíl od ideové

velmi nízká. Chybí pravidelné vyměření, zdivo sice dobře lícované, je nepravidelné, není ani náznakem po nějakém architektonickém vybavení.

V písemných pramenech se Sedlecký hrad vůbec neobjevuje a jediným známým dokladem jsou zmínky v urbáři náměšťského panství, kde se po r. 1545 uvádí „louka nad Novým hradem“ a „lesové proti Novým hradům a Lamberku“ (Voldán 1971, 14–15). Podle názvu vznikl později než Lamberk, o čemž svědčí i použítý hradní typ příslušející pokročilému 14. stol. Stalo se tak po roce 1370 a jeho osud se naplnil bezpochyby nejpozději v éře velkého hradoborectví ve čtyřicátých letech 15. stol.

Posledním hradem před ústím Oslavy do řeky Jihlavy byl objekt, jehož pozůstatky jsou situovány na skalnatém ukončení ostrožny nad soutokem Chvojnice a Oslavy naproti Kraví Hoře, 2,8 km jihozápadně od Ketkovic. Podle nich byl také donedávna nazýván a teprve v práci V. Voldána (1971) byl přesvědčivě ztotožněn s Levnovem připomínaným poprvé r. 1346 jako majetek pánů z Lipé (CDM VII. s. 461, č. 633). Rok 1358 je doložen Léva z Levnova (ZDB III. 439), snad stavebník hradu a ministeriál pánů z Lipé. Byl asi správcem území severně od Oslavy, na němž byly vesnice Čučice, Ketkovice, Sudice a Rapotice a které dříve příslušelo trebičským benediktinům.

Skalnaté srázy (s převýšením až 110 m) poskytovaly hradu přirozenou ochranu ze tří stran a přístup byl pouze od severovýchodu z rozlehlé náhorní plošiny od níž byl hrad oddělen přirozenou depresí prohloubenou uměle v mohutný 35 m široký příkop (obr. 1:3). Na nižší východní straně jsou zbytky původní brány zapuštěné částečně do skály, za níž bylo nádvoří, jehož ohradní zeď nad skalní stěnou je zpevněna třemi mohutnými opěráky. Ve svahu nad nádvořím jsou stopy parkánové hradby, která se připojovala k blokové stavbě skládající se ze dvou částí v půdoryse zalomených. Přední byla dvouprostorová, ze zadní zůstaly jen zbytky zdí ukončených skalnatou průrvou.

Pozoruhodné je předhradí zcela neobvyklého tvaru. Východní srpovitá část je na vnější straně opatřena valovitou vyvýšeninou, probíhající dále středem předhradí a oddělující západní o něco nižší část, napojenou na severu takřka v pravém úhlu. Čelní příkop široký 10–15 m obrysy předhradí kopíruje a má proto vlnovitý tvar. Zdá se, že se jedná o dvě fáze výstavby, a že starší předhradí nekrylo dostatečně hrad, takže došlo k jeho rozšíření západním směrem.

Půdorysná dispozice s blokovou stavbou hradního jádra je na Moravě výjimečná, má ji Waisenštejn⁸ a s otazníky k ní možno řadit Bohuslavice (Plaček 1984), Vildenberk (Plaček–Procházka v tisku) a snad i Lamberk. Podle doby vzniku se jedná o konec 13. a první čtvrtinu 14. stol., pouze sporný Lamberk byl postaven po r. 1365. Protože i české analogie – Řebřík, Tetín, Nový Žeberk a Najštejn jsou datovány od 2. půle 13. stol. do 1. pol. 14. století (Durdík 1977, 232), dá se předpokládat výstavba hradu někdy mezi lety 1330–1345. Zánik hradu je datován velmi přesně. Na podzim r. 1442 padl i s rakouskou posádkou a byl znojemskými zlikvidován (Dřímál 1965, 153).

Exploze výstavby panských sídel svědčí o hospodářské konjunktuře doby lucemburské, zejména po polovině 14. stol. Tak velkorosý a nákladný podnik, jako je stavba hradu si mohl dovolit i vladyka držící jednu ves (Lamberk, Kraví Hora), nebo ministeriál vysoké šlechty. V tomto případě to však muselo být v zájmu lenního pána, který tím získal opěrný bod na odlehlém díle území (Levnov). S podporou vrchnosti mohl zřejmě počítat i klášterní man v případě Nového (Sedleckého) hradu. Ta mu asi zajistila též projektanta – proto tak vyspělá dispozice, ale vlastní stavbu musel obstarat s místními pracovníky. Ostatní hrady typologicky progresivní nejsou.

Na ekonomických podmínkách závisí i další osud hradů na Oslavě. Po útlu-

mu způsobeném válkami 15. stol. zanikají ty z hradů, jejichž majitelé je nedokáží po dobytí obnovit a ty, které ztratily smysl ztrátou sídelně správní funkce. Proto, s výjimkou dále se vyvíjejících center ohromného meziříčského a náměšťského dominia, propadly všechny zbývající hrady zkáze.

Poznámky

- 1 Z tvrzí stála nad Oslavou Vaneč, která se nedochovala a zbytky věže 7,7×7,7 m se zdmi 1,5 m silnými na ostrohu u Dol. Heřmanic, snad sídlo části tasovského zboží.
- 2 Sv. Václav má na obraze J. Strčanovského z r. 1783 půlválcovou apsidu a věž se sdruženými okénky, proporce kostela sv. Petra nasvědčují vzniku před první zmínkou z r. 1345 (CDM VII. s. 440, č. 603), nejdříve však na přelomu 13. a 14. stol.
- 3 Znak vychází z pečeti Budiše z Náměště na tzv. rudíkovských listinách, F. Dvorský (1907) ani jednoho neuvádí. S. Dušková (1948) prohlásila Budišovu listinu za výrobek oslavanského skriptoria z období 1267–75 s pravdivým jádrem, stejně jako druhou, datovanou k r. 1236 (CDM II. s. 314, č. 274) s Budislavem z Meziříčí erbu křídla.
- 4 Portál s drápkem datoval do doby okolo r. 1230 a za tyto informace vřele děkuji.
- 5 Zbytky její jednodílné dispozice s mírně deformovanou hranolovou věží v chráněné poloze považuje Z. Kudělka (1982–83) za pozdně románský objekt. Vychází jen z předpokladu užití románské stavební techniky a rozhodnutí přinese případný komplexní průzkum.
- 6 V mapce není respektován průběh hranic nynějších katastrů, ale pro zvýšení názornosti jsou jednotlivá území spojena i na úkor části vedlejších obcí, aby nevznikaly zbytečné enklávy. Při dělení obce prochází hranice jejím středem. Tasovské panství je uvedeno celé, bez dělení na jednotlivé spolumajitele, Ostrov n. Osl. vyskytující se střídavě u Tasova a Mostišť je připojen opět kvůli celistvosti k Mostišťům.
- 7 Je konstatováno dobytí a zboření hradu předky a obyvateli markrabství moravského (ZDB XVI. 246).
- 8 Jižní díl dvoupólové dispozice byl blokový (Plaček 1984, 72).

Literatura:

- J. Dřímál – 1965: Politika moravských královských měst za feudálních rozbrojů ve čtyřicátých letech 15. století. ČMaM LXXXIV, 132–156.
- T. Durdík – 1977: Zaniklý sídlištní komplex Řebřík. Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha, 231–235.
- S. Dušková – 1984: Listiny rudíkovské, ČMaM LXVIII, 244–282.
- F. Dvorský – 1907: O starožitném panském rodě Benešoviců I. Brno.
- F. Dvorský – 1908: Vlastivěda moravská. Náměšťský okres. Brno.
- F. Hoffmann – v tisku: Bojové družiny před husitskou revolucí na západní Moravě.
- L. Hosák – 1938: Historický místopis země Moravskoslezské, Praha.
- L. Hosák – 1952: K středověké kolonizaci poříčí horní Svratky a Oslavy, ČSPS LX, 64–81.
- Z. Kudělka – 1982–1983: Tasov (okr. Třebíč), hrad (tzv. Hrádek), in Výzkum románské architektury na Moravě III, SPFFBU F 26–27, 79–87.
- D. Menclová – 1961: Vliv husitských válek na pozdně gotickou fortifikační architekturu. Umění IX, 433–471.
- D. Menclová – 1972: České hrady II. Praha.
- Z. Měřínský – 1983: Poznámky k možnostem rekonstrukce území zaniklých středověkých vesnic na jižní a jihozápadní Moravě. Historická geografie 21, 177–199.
- Z. Měřínský, M. Plaček – v tisku: Povrchový průzkum hradu Lamberka a Sedleckého hradu, k. ú. Břežník a Sedlec (okr. Třebíč). PV za rok 1982.
- V. Nekuda, J. Unger – 1981: Hrádky a tvrze na Moravě. Brno.
- A. Neumann – 1930: Nové prameny k dějinám husitství na Moravě. Olomouc.
- B. Novotný – 1981: Archeologický výzkum hradu „Rokyten“ na Moravě z 11. až první poloviny 12. století, jeho hradský obvod a románský dvorec Řeznovice. AH 6/81, 221–236.
- M. Plaček – 1984: K typologii hradů na moravsko-slovenském pomezí. Slovákco XXV/1983, 63–87.
- M. Plaček, R. Procházka – v tisku: Hrad Vildenberk. Sborník muzea ve Slavkově.
- A. Prokop – 1904: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung III. Wien.
- A. Sedláček – 1925: Českomoravská heraldika II. Praha.
- J. Sedlák – 1937: Náměšť nad Oslavou. Praha.
- V. Voldán – 1971: Zamyšlení nad lokalizací Levnova – Ketkovického hradu. VVM XXIII, 12–25.

Die Burgen am Oslava-Fluß und die ökonomischen Bedingungen ihrer Entstehung und Existenz

In günstigen Lagen oberhalb des Oslava-Flusses waren acht Burgen und zwei Festen situiert. Die älteren Burgen liegen am Mittellauf dieses Flusses, was mit der Schaffung des Dominiums der Herren vom Flügelwappen zusammenhängt, die das Flußgebiet kolonisierten. Am Unterlauf, einem feudal zerbröckelten Gebiet, ergaben sich Bedingungen zum Burgenbau erst im Laufe der Wirtschaftskonjunktur unter den Luxemburgern, besonders nach der Mitte des 14. Jahrhunderts.

Am ältesten waren die Gehöftsitze bei den romanischen Emporekirchen in Březník, Kralice, Lukovany und vielleicht auch in Tasov. Die romanische Burg aus dem zweiten Viertel des 13. Jahrhunderts mochte ein Vorgänger des Schlosses in Velké Meziříčí gewesen sein, wo man romanische Portale entdeckt hat, und auch die gotische, wahrscheinlich regelmäßige Burg in Náměšť nad Oslavou wurde von einem Renaissanceschloß abgelöst. In der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts wurde eine zweiteilige, ebenfalls relativ regelmäßige Burg in Tasov (Dub) und gegen Ende des 13. Jahrhunderts in Mostiště erbaut, vielleicht an Stelle des älteren an die spätromanische Kirche gebundenen Sitzes.

Im Südteil dieses Raums erbauten die Herren von Náchod in den Jahren 1355–67 die Burg Kraví hora mit einem zylinderförmigen Wohnturm an der Frontseite (\emptyset 11,5 m, Mauerstärke 3 m). Auf einer felsigen Landzunge unweit von Březník entstand in den Jahren 1365–75 Lamberk, der spätere Stützpunkt des kriegerischen Jan Sokol z Lamberka. Als Stützpunkt gegen Lamberk wurde nach dem Jahr 1370 von einem Gefolgsmann des Klosters in Třebíč die Nový hrad, auch Sedlecký hrad genannte Burg mit einer fortschrittlichen Zweipalast-Disposition und dazwischenliegendem Burghof aufgebaut. Ein Werk des Ministerials der Herren von Lipá war der Blockbau Levnov aus dem Jahr 1330–1345, das Verwaltungszentrum des Nordteils ihrer Herrschaft von Templštejn-Krumlov.

Die meisten Burgen verfielen, weil es sich als ökonomisch unmöglich erwies sie nach der Verwüstung in den Kriegen der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts wieder aufzubauen (Levnov, Lamberk, Kraví Hora und Nový hrad) oder weil sie ihre Siedlungsfunktion verloren hatten (Tasov, Mostiště). Weiterhin entfalteten sich bloß die Zentren der mächtigen Herrschaften von Náměšť und Meziříčí, die übrigen sind abgekommen.

Abbildungen

Abb. 1. Geländeskizzen der Burgen: 1 – Mostiště, 2 – Tasov (Dub), 3 – Levnov.

Abb. 2. Landkarte der Feudalbesitze im Flußgebiet der Oslava. Erklärungen zur Herrschaft Meziříčí: 1 – Sklenné (zu Křižanov), 2 – Čikov, 3 – Nové Veselí, 4 – Vatin; zur Herrschaft Tasov: 1 – Jedov, 2 – Martinice; zur Herrschaft Mostiště: 1 – Mostiště, 2 – Oslavice, 3 – Vetla; zum Kirchengut: 1 – Třebíč; 2 – Oslavany (N. Telečkov), 3 – Tišnov (Naloučany), 4 – Žďár n. Sáz.; zu den Wladika-Gütern: 1 – Okarec (1a – Pyšel, 1b – Vlčatín), 2 – Pozďatín, 3 – Náraneč, Popovice, 5 – Kralice, 6 – Jakubov, 7 – Lukovany, 8 – Lamberk, 9 – Kraví Hora (Herren von Náchod), 10 – Senorady, 11 – Otradice, 12 – Jestřebí, 13 – Bezděkov, 14 – Oslavička, 15 – Batouchovice, 16 – Baliny, 17 – Uhřínov, 18 – Benedín.

Abb. 3. Geländeskizzen der Burgen: 1 – Lamberk, 2 – Kraví Hora, 3 – Burg Nový (Sedlecký) hrad. Alle Zeichnungen M. Plaček.

